

DE CE NU AVEM
O PIATĂ A
IDEILOR

H.-R. Patapievici – născut la 18 martie 1957 (București). Studii de fizică (1977–1981; diplomă de specializare 1982), cercetător științific (1986–1994), asistent universitar (1990–1994), director de studii (1994–1996), membru în colegiul Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS, 2000–2005), președinte al Institutului Cultural Român (ICR, 2005–2012). Președinte Artmark (din 2015). Cercetător privat în istoria ideilor. Scriitor. Realizator TV. Director al revistei ID – *Ideii în Dialog* (2004–2009). A susținut cursuri de istoria științei și de istoria ideilor (Universitatea București). Membru al Grupului pentru Dialog Social (GDS); al Uniunii Scriitorilor din România (USR); al PEN Club. Membru fondator al Societății Academice Române (SAR) și al Grupului de Cercetare a Fundamentelor Modernității Europene (Universitatea București și New Europe College). Membru de onoare al Institutului Ludwig von Mises – România.

Debut în presă – 1992 (*Contrapunct*). Colaborări la 22, *LA&I*, *Dilema*, *Orizont*, *Vatra*, *Secolul 20*. Rubrici permanente la 22 (1993–2003), *LA&I* (2003–2004) și *Dilema Veche* (2004–2005), ID – *Ideii în Dialog* (2004–2009). Editorialist la *Evenimentul Zilei* (2006–2010).

Cărți publicate: *Cerul văzut prin lentilă*, Nemira, 1995 (Premiul pentru eseu al Editurii Nemira, 1993; Premiul pentru debut al Uniunii Scriitorilor, 1995); Polirom, 2002. *Zbor în bătaia săgeții*, Humanitas, 1995; traducere în engleză: *Flying against the Arrow*, CEU Press, 2002. *Politice*, Humanitas, 1996. *Nézz vissza haraggal. A románokról – roman szemmel* (Az előszót Konrád György írta), Pont/Kiadó, Budapest, 1997. *Omul recent*, Humanitas, 2001 (Premiul Uniunii Scriitorilor pentru eseu; Premiul revistei *Cuvântul*; Premiul AER pentru eseu); traducere în spaniolă: *El Hombre reciente*, Áltera, Madrid, 2005. *Ochii Beatricei*, Humanitas, 2004 (Premiul Uniunii Scriitorilor pentru eseu); traducere în italiană: *Gli occhi di Beatrice. Com'era davvero il mondo di Dante?*, Bruno Mondadori, Milano, 2006; traducere în spaniolă: *Los ojos de Beatriz. ¿Cómo era realmente el mundo de Dante?*, Siruela, Madrid, 2007. *Discernământul modernizării*, Humanitas, 2004. *Despre idei și blocaje*, Humanitas, 2007 (cu o nouă prefață, reluat cu titlul *De ce nu avem o piață a ideilor*, Humanitas, 2013). *Ultimul Culiianu*, Humanitas, 2010. *O idee care ne sucește mințile* (în colaborare), Humanitas, 2014. *Partea nevăzută decide totul*, Humanitas, 2015. *Două eseuri despre paradis și o încheiere*, Humanitas, 2018 (Premiul Scriitorul anului 2018; Premiul pentru Cartea de Critică, Esu și Istorie literară, 2018.). *Anii urii*, Humanitas, 2019.

Traduceri (în colaborare): David Bohm, *Plenitudinea lumii și ordinea ei / The Wholeness and the Implicate Order*, Humanitas, 1995.

Selecție, îngrijire de ediție, cronologie, introducere și comentarii: Ezra Pound, *Opere I. Poezii: 1908–1920*, Humanitas Fiction, 2014.

Emisiuni TV realizate: *Ideii în libertate*, pentru TVR Cultural, 2002–2005 (Premiul Consiliului Național al Audiovizualului, CNA, pentru cea mai bună emisiune culturală a anului 2003; Marele Premiu al Asociației Profesioniștilor de Televiziune, APTR, 2004); *Înapoi la argument*, pentru TVR Cultural, 2006–2012.

HORIA-ROMAN
PATAPIEVICI

DE CE NU AVEM
O PIAȚĂ A
IDEILOR

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Lidia Bodea
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Cristina Jelescu
DTP: Corina Roncea, Dan Dulgheru

Tipărit la Livco Design

© HUMANITAS, 2014, 2022

Textul actualei ediții reproduce integral textul ediției din 2007.
Au fost însă tacit corectate unele scăpări strecurate la prima redactare,
precum și cele câteva erori care au fost semnalate de unii recenzenți.
De asemenea, s-a adăugat un „Cuvânt înainte la ediția a doua”.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Patapievici, Horia-Roman
De ce nu avem o piață a ideilor / Horia-Roman Patapievici. –
București: Humanitas, 2022
ISBN 978-973-50-7523-1
316

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021 408 83 50, fax 021 408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723 684 194

TABLĂ DE MATERII

Cuvânt înainte la ediția a doua	II
I. Argument	21
II. Situația de fapt	24
III. Formularea întrebării: De ce, având filozofi, nu avem și o istorie a filozofiei românești?	28
IV. Principiul succesiunii neîntrerupte și anomalia de <i>non sequitur</i> <i>Prima încercare de răspuns</i>	37 45
V. Piața ideilor <i>Situația pieței culturale înainte de comunism</i> <i>Situația normală</i> <i>O comparație</i> <i>A doua încercare de răspuns</i>	46 47 53 57 60
VI. Imperialismul culturii generale <i>Impunerea modelului unic al culturii generale: secolul XIX</i> <i>O digresiune. Idei generale și idei speciale: cultura ideilor</i> <i>Menținerea modelului unic al culturii generale: secolul XX</i>	62 63 72 76

6 TABLĂ DE MATERII

VII. Existența spațiului public	80
<i>Efectele secundare ale absenței</i>	
<i>spațiului public: spiritul subteranei</i>	81
<i>A treia încercare de răspuns</i>	83
<i>Realitatea este garantată de existența</i>	
<i>unui spațiu public</i>	84
<i>Efectele secundare ale absenței</i>	
<i>spațiului public: incultura diferendului</i>	92
<i>Digresiune: ceartă, dialog, polemică</i>	94
<i>O recapitulare a situației de fapt</i>	102
VIII. Situația de drept: răspunsul la întrebare	106
<i>Structura argumentului</i>	107
<i>Neîncrederea în idei a românilor</i>	113
IX. Un model al culturii bine rânduite	120
<i>Modelul scării & Modelul roții</i>	121
<i>Cum se naște și cum funcționează</i>	
<i>o cultură bine rânduită</i>	128
<i>Elegie pentru cultura generală</i>	148
<i>Digresiune: Ce înseamnă să fii cultivat?</i>	157
<i>Încheiere</i>	160
Anexe	163
Note	227

*Dedic această carte celui care i-a inspirat gândul
și i-a susținut realizarea – lui Gabriel Liiceanu,
prieten și editor exemplar.*

În Franța, fiecare acordă mare importanță acțiunilor sale și acțiunilor celorlalți. În România, nimic nu are importanță. Vin aici șase luni pe an ca să mă conving că totul e zadarnic. — MARTHA BIBESCU

Fiecare filozof care se apleacă asupra unui subiect dat găsește să spună ceva semnificativ despre el; în sine, contribuția sa poate fi de mică valoare în raport cu adevărul sau poate reprezenta, chiar fiind adevărată, puțin lucru, în raport cu vastitatea subiectului – dar însumarea contribuțiilor tuturor conduce la rezultate remarcabile. Trebuie, de aceea, să le fim recunoscători nu doar celor pe ale căror opinii le încuviințăm, ci și celor cu ale căror opinii ne aflăm în dezacord fie pentru că le găsim superficiale, fie pentru că le considerăm eronate: chiar și aceștia din urmă ne sunt de folos, deoarece ne ajută prin exemplul lor să gândim mai bine. — ARISTOTEL

Filosofia românească este marea necunoscută a culturii române. Cercetarea istoriei filosofiei românești este, pentru majoritatea filozofilor și specialiștilor români în filosofie, neinteresantă. În cultura română, cei care s-au bucurat de existența filosofiei românești au fost în primul rând literații; fără acumulările de informație pe care le-au realizat și conservat filologii, istoria filosofiei românești nu ar fi fost cu puțință. — MARTA PETREU

CUVÂNT ÎNAINTE LA EDIȚIA A DOUA

Ezra Pound spunea undeva că orice afirmație generală este ca un cec emis de o bancă: are exact valoarea activelor care îl acoperă. Pentru teorii, activele sunt faptele. Nici o teorie nu rezistă infirmării faptelor. În mare parte a argumentului ei, teoria prezentată în această carte este o descriere. Ea e atât de evidentă, încât poate părea banală. Dar, dacă ar fi banală, de ce ne este atât de greu să ieșim din logica ei, care ne condamnă la minorat? Și de ce, dacă e banală, ne e atât de greu să construim o realitate care să o infirme?

Teoria mea susține că, dacă lăsăm deoparte operele și ideile literare (care constituie un soi de pământul-și-cerul culturii române), problema cu care se confruntă cultura română modernă *în general* este că apariția valorilor nu e susținută de existența unei piețe interne a ideilor generale ori de specialitate. Apariția valorilor rămâne singulară (anomalia de *non sequitur*), deoarece nu e însoțită și de circulația lor. Când spun circulație nu mă refer la simplul schimb ori la răspândire: mă refer la mecanismul complex al recunoașterii, evaluării, criticării și integrării

valorice a ideilor, potrivit unor criterii și standarde care sunt negociate activ și continuu între toți participanții la schimburi. Circulația e un mecanism autosuficient de validare, verificare, confirmare și integrare, care depinde de numărul participanților și de cantitatea schimburilor. Prin urmare, circulația valorilor se face printr-o piață a ideilor, iar piața ideilor este mediul nutritiv și hrănitor al valorilor. Așadar, ceea ce le lipsește tuturor valorilor produse de cultura română, indiferent de domeniu, este o piață internă proprie de recunoaștere, de evaluare și de integrare critică.

E un fapt că în cultura română nu există o veritabilă piață a ideilor decât la nivelul culturii generale. Și, deși în interiorul multor culturi de specialitate au apărut opere valoroase, la noi aproape nici o cultură de specialitate (excepție face, poate, istoria națională) nu s-a dovedit riguros autonomă, adică în stare să-și recunoască și omologheze singură valorile pe care le produce. Ca atare, valorizarea operelor non-literare e fie precară, fie improprie, fie inexistentă. Un Brâncuși rămas în țară, o revoluție Dada lansată la Bacău, un teatru al absurdului metafizic (Ionesco) montat la București sau o morfologie a religiilor, cum a fost cea propusă de Mircea Eliade, lăsate la cheremul pieței literare românești nu ar fi putut niciodată deveni ceea ce au devenit, pentru cultura modernă, odată ce au fost preluate, susținute și valorificate de piețele culturale occidentale. Piața internă românească nu posedă pe atunci și nu posedă nici azi criteriile minimale de existență proprii unei piețe funcționale a ideilor, diversificate după specialități

și integrate printr-o realitate epistemică unificată, în care să se poată recunoaște totalitatea culturii (a noastră și a lumii).

Explicația? Din punct de vedere istoric, e simplă. În zorii modernizării românești, odată cu instituțiile modernității, noi am importat din Occident impulsul de a produce opere moderne, dar nu am știut să importăm și modalitățile de a le evalua (odată produse), capacitatea de a le omologa (odată integrate între altele, de același tip) și arta de a le întreține vii în posteritate (odată intrate în canon). Altfel spus, am copiat produsele fără a ști cum să le imităm și condițiile care le-au făcut posibile (observația, firește, nu e individuală, ci sociologică). Modernizarea a fost înțeleasă ca imitare a formelor (instituțiile, legile, constituțiile), fără o încercare de a învăța condițiile care le pot și reproduce în chip autonom. Acest mecanism de modernizare asimetrică (produse, da; condiții de existență, nu) a fost semnalat și denunțat de Titu Maiorescu în 1868, în articolul „În contra direcției de astăzi în cultura română“:

„Direcția falsă odată croită [...], inteligența română a înaintat cu ușurință pe calea deschisă, și, cu același neadevăr înlăuntrul și cu aceeași pretenție în afară, s-au imitat și s-au falsificat toate formele civilizațiunii moderne. Înainte de a avea partid politic, care să simtă trebuința unui organ și public iubitor de știință, care să aibă nevoie de lectură, noi am fundat jurnale politice și reviste literare și am falsificat și disprețuit jurnalistică. Înainte de a avea învățători

sătești, am făcut școli prin sate, și, înainte de a avea profesori capabili, am deschis gimnazii și universități și am falsificat instrucțiunea publică. Înainte de a avea o cultură crescută peste marginile școlilor, am făcut atenee române și asociațiuni de cultură și am depreciat spiritul de societăți literare. Înainte de a avea o umbră măcar de activitate științifică originală, am făcut Societatea academică română, cu secțiunea filologică, cu secțiunea istorico-arheologică și cu secțiunea științelor naturale, și am falsificat ideea academiei. Înainte de a avea artiști trebuincioși, am făcut conservatorul de muzică; înainte de a avea un singur pictor de valoare, am făcut școala de bele-arte: înainte de a avea o singură piesă dramatică de merit, am fundat teatrul național – și am depreciat și falsificat toate aceste forme de cultură. [...] Avem politică și știință, avem jurnale și academii, avem școli și literatură, avem muzee, conservatorii, avem teatru, avem chiar o constituțiune. Dar în realitate toate acestea sunt producțiuni moarte, pretenții fără fundament, stafii fără trup, iluzii fără adevăr [...].“

De ce „producțiuni moarte“? Care să fie „fundamentul“ care ar preschimba pretențiile în justificare? Care ar fi „trupul“ care poate transforma „stafii“ în oameni vii? Care ar fi adevărul capabil să spulbere iluziile? Maiorescu răspunde la primele două întrebări prin adevăr, iar la ultima prin discernământ. Ambele fac parte dintr-o cultură a adevărului, care, dacă ar fi adoptată și practică, ar fi

capabilă să le confere judecăților credibilitate și încredere, iar instituțiilor imitate după Occident un fundament de veracitate. Soluția lui Maiorescu la anomalia de modernizare asimetrică are doi pași: refuzul „neadevărului de până acum” și „voința de a pune fundamentul adevărat acolo unde se află astăzi numai pretenții iluzorii”.

Teoria propusă de mine continuă argumentul lui Titu Maiorescu, susținând că „fundamentul adevărat” trebuie interpretat ca piață a ideilor. Criteriul adevărului unui produs cultural rezultă din amploarea schimburilor de valori, iar validarea produselor culturale specifice e făcută pe piața ideilor prin mecanisme specializate de evaluare, verificare și confirmare critică.

Ce spune Maiorescu este că importul formelor de civilizație nu poate ține loc de civilizație, care, în fundamentul ei, nu poate fi imitată, ci doar deprinsă treptat, pas cu pas, prin învățare. Ceea ce se învață, fără a putea fi copiat, e discernământul, iar discernământul e un fapt numai într-o cultură bazată pe adevăr. Asta spune Maiorescu. Ce adaug eu este că adevărul nu are sens decât într-o lume în care oamenii se exprimă pe ei și se recunosc între ei prin formularea unei realități comune. Această formulare (a unei realități comune) nu poate exista în absența punerii în contact a tuturor oamenilor, punere în contact care e imposibilă fără un „dialog generalizat al ideilor” (Mihai Șora). Eu numesc acest „dialog generalizat al ideilor” piață a ideilor. Or, dacă punerea în contact a tuturor oamenilor se face prin formularea unei realități comune, atunci absența unei piețe a ideilor face cu neputință și formularea unei realități comune.

Pașii sunt următorii. Fără adevăr, nu există instituții adevărate; fără instituții adevărate, nu există cultură adevărată; iar unde nu există cultură adevărată „se nimește națiunea“ (Măiorescu). Dar! – condiția de existență a unei culturi adevărate e punerea în contact a tuturor oamenilor; acest lucru nu e cu puțință fără un „dialog generalizat al ideilor“, dialog care nu este altceva decât mecanismul prin care sunt recunoscute, evaluate, criticate, verificate și confirmate ideile; în absența unei piețe a ideilor, oamenii sunt lipsiți de singurul mediu prin care își pot formula atât faptul de a fi în contact, cât și apartenența la o realitate comună; formulare care ar fi imposibilă dacă nu ar exista adevăr. În cele din urmă, faptul de a fi în contact și faptul de a se recunoaște într-o realitate comună depinde atât de existența adevărului, cât și de existența unei piețe a ideilor. Iar aceasta în felul următor: fără o piață a ideilor (α), nu ar exista nici o posibilitate de a formula un adevăr (ω).

Teza centrală a argumentului meu este că faptul de a nu avea o piață a ideilor, adică de a nu putea declanșa un „dialog generalizat al ideilor“, nu este nici accidental (o întâmplare), nici un accident (putem trăi și fără): absența „dialogului generalizat al ideilor“ e explicată istoric prin anomalia de modernizare asimetrică (descrișă de Măiorescu în 1868 prin teoria formelor fără fond și, puțin mai târziu, în 1873, prin „beția de cuvinte“), iar lipsa ei implică, ontologic vorbind, atât imposibilitatea oamenilor de a fi împreună (în orice proiect social), cât și neputința lor de a se recunoaște unii pe alții într-o realitate comună.

Teoria care începea prin descrierea unei existențe (anomalia pe care am numit-o „modernizare asimetrică“) se încheie acum prin postularea unei inexistențe, a realității comune, ca argument al imposibilității de a forma o comunitate, de a ne recunoaște în ea și de a gândi, ca expresie a formulării ei, adevărul. Împotriva nesocotirii adevărului ca fundament al culturii, Maiorescu lansa în 1868 acest avertisment:

„Căci fără cultură poate încă trăi un popor cu nădejdea că la momentul firesc al dezvoltării sale se va ivi și această formă binefăcătoare a vieții omenesti; dar cu o cultură falsă nu poate trăi un popor, și dacă stăruiește în ea, atunci dă un exemplu mai mult pentru vechea lege a Istoriei: că în lupta între civilizarea adevărată și între o națiune rezistentă se nimicește națiunea, dar niciodată adevărul.“

Cine ar putea spune că azi, în martie 2014, când trimit la tipar această prefață, avertismentul lui Maiorescu din 1868 și-a pierdut ceva din actualitate? Angajându-se, după catastrofa comunistă, în a doua sa modernizare (prima fiind compromisă de comunism), societatea românească încă are în față sarcina de a lupta împotriva blestemului „modernizării asimetrice“ (import de produse, da; aclimatizare de condiții de existență, nu).

Prima ediție a acestei cărți a apărut în 2007, sub titlul *Despre idei & blocaje*.

Când am scris-o, în vara lui 2007, accentul cădea pe observație (piața ideilor e blocată), iar scopul meu era

acțiunea („O modestă propunere de a gândi cultura română pornind de la ce îi lipsește, fără a renunța la ceea ce, în aparență, îi prisosește“). Din 2004 editam revista lunară *Idei în Dialog*, prin care speram să pot crea o punte între culturile de specialitate, *în interiorul* unui spațiu public încă dominat de cultura generală (dar masiv amenințat de cultura de divertisment a culturii de masă) și *în sprijinul* ideii de profesionalizare a discursului argumentativ, iar din 2002 realizam pentru televiziunea publică un talk-show cultural, pe care la început (2002–2005) îl botezasem *Idei în libertate*, pentru că voiam să subliniez, împotriva guvernelor și regimurilor politice, ideea de libertate a actului intelectual, dar pe care mai apoi (din 2006) l-am numit *Înapoi la argument*, pentru că, în mod polemic față de dezordinea vorbirii publice, voiam să contribui la construirea unui discurs argumentativ non-emoțional. Eram deci foarte activ în ceea ce credeam că este un angajament al culturii noastre publice față de profesionalizarea discursului intelectual. Dar ecoul acestor acțiuni a fost mai mult decât modest. Revista *Idei în Dialog* a dispărut în decembrie 2009, după cinci ani de existență, din lipsă de finanțare, iar emisiunea *Înapoi la argument* a fost suprimată în septembrie 2012, odată cu desființarea postului TVR-Cultural.

Acum, la reeditare, partea din teoria mea care părea cea mai riscantă la lansarea ei în 1996 (inexistența unei realități comune) pare a fi fost cel mai spectaculos confirmată de evoluțiile care au avut loc în spațiul public din 2007 încoace: este vorba de înregimentarea întregii societăți

românești, inclusiv a lumii culturale, într-un conflict ireconciliabil referitor la întrebarea „Cine definește care este realitatea adevărată?“, conflict manifestat prin propagarea discursurilor de ură. În 2014, societatea românească arată mai mult decât oricând ca o maioneză tăiată. Vedem în jurul nostru realități nu doar diferite, ci incomensurabile; și trăim în lumi care nu comunică unele cu altele decât prin violență, nu întotdeauna simbolică. Faptul evident este că, în ciuda instituțiilor care ar trebui să ne lege (instituții pe care le-am importat), nu suntem în stare să construim împreună cu semenii noștri o realitate comună (pentru că, în termenii lui Maiorescu, aceste instituții nu se sprijină pe adevăr). Suntem zidiți în realități care se detestă cu patimă unele pe altele. Ce le-a făcut fără comună măsură între ele? Evident, neglijența noastră încăpățânată față de „dialogul generalizat al ideilor“. Ceea ce constituie teza acestei cărți.

În 1996 și 2007, credeam, pe urmele lui Maiorescu, că soluția e simplă: trebuie refuzat sistematic „neadevărul de până acum“ și pusă la treabă „voința de a pune fundamentul adevărat acolo unde se află astăzi numai pretenții iluzorii“. Și astăzi cred că soluția e corectă. Dar ea nu îmi mai apare ca simplă: e în mod enorm complicată de însăși natura problemei și de miza ei, care e, și ea, enormă: căci adevărul depinde de existența unei realități comune, iar absența lui tocmai asta denunță, inexistența ei. De-a lungul anilor, m-am convins din ce în ce mai mult că nu e vorba, în chip jucăuș, doar de „idei & blocaje“. E vorba de ceva mai mult, care depășește